Les unitats de paisatge de les terres de Girona

JOSEP PINTÓ, XEVI MIQUEL, JOSEP GORDI, DAVID PAVÓN, ALBERT LLAUSÀS, NARCÍS SASTRE, ANNA CROUS I CAROLINA MARTÍ > TEXT

El paisatge de les comarques gironines destaca per la seva varietat. Aquest fet és el resultat de la combinació d'un medi biofísic molt divers amb una activitat humana secular. Cal tenir present que a les terres gironines hi estan representades totes les grans unitats de relleu de Catalunya, des dels Pirineus fins a les planes i serralades costaneres.

>> L'Empordanet, amb Palau-sator en primer terme, configura un paisatge amb identitat pròpia. FOTO: JORDI PUIG.

Les diferències altitudinals i la disposició dels elements del relleu han generat, al seu torn, tota una varietat de climes que condiciona l'existència de diferents tipus de formacions vegetals i de comunitats faunístiques: gespes alpines i boscos subalpins a l'alta muntanya de les valls de Núria i Ulldeter, rouredes i fagedes al Ripollès i a les valls d'Olot, alzinars i pinedes a les serres prelitorals i litorals.

Per altra banda, l'activitat humana ha afaiçonat el paisatge d'acord amb les estratègies d'aprofitament del medi vigents en cada període històric i en relació amb les estructures socioeconòmiques i les dinàmiques territorials existents. Només cal recordar, a tall d'exemple, la gran pressió sobre els boscos pirinencs dels segles XVII, XVIII i XIX a causa de l'elevat consum de fusta per a la producció de carbó vegetal de la indústria metal·lúrgica coneguda com la farga catalana; el període d'expansió de la sureda a final del segle XIX –l'edat d'or de la indústria surotapera–; l'abandonament dels masos i els conreus a les serres costaneres al llarg del segle XX, o la irrupció de l'activitat turística a la Costa Brava els darrers 50 anys.

El resultat de la interacció entre la matriu biofísica del territori i la intervenció humana secular ha donat lloc a la configuració d'uns paisatges reconeguts per la població que els habita, posseïdors d'una morfologia pròpia i amb uns elements característics que els diferencien dels paisatges veïns; uns indrets que han despertat l'interès i han estat descrits, interpretats, recreats, posats en valor i evocats per artistes de totes les èpoques i disciplines, com l'escola de pintura paisatgista d'Olot, Josep Pla, Santiago Russinyol, Mercè Rodoreda i Salvador Dalí, per esmentar-ne només alguns dels més coneguts.

Una de les funcions del Catàleg de paisatge de les comarques gironines és la identificació i delimitació d'aquestes unitats de paisatge, a una escala mitjana, similar a la utilitzada en els plans directors territorials, per tal d'aconseguir una millor coordinació entre ambdós instruments d'ordenació. El resultat ha estat la identificació de 24 unitats de paisatge en tot el territori.

A continuació s'ofereix una pinzellada dels trets principals del paisatge de sis d'aquestes unitats, que han estat seleccionades per representar casos ben diversos.

Cap de Creus

El gener de 2007 s'iniciaren a Cadaqués les tasques de demolició del Club Mediterranée per tal d'incorporar la finca al Parc Natural del Cap de Creus. L'acció estava emmarcada en un canvi general de gestió del litoral del cap de Creus, un espai amb importants valors ecològics i paisatgístics.

>> El Cap de Creus és un dels exponents més clars de la força del paisatge.
FOTO: JORDI PUIG.

Els darrers contraforts de la serra de l'Albera, la serra de Rodes i el cap de Creus formen una unitat de paisatge relativament homogènia que es correspon amb la part més oriental dels Pirineus axials catalans. La baixa densitat de la coberta vegetal i els continus afloraments rocosos constitueixen una de les seves característiques principals. L'ocupació humana secular del cap de Creus ha deixat com a mostra nombrosos elements visibles en el paisatge, alguns de gran valor patrimonial, com el conjunt de dòlmens de les serres del centre del cap de Creus i el monestir romànic de Sant Pere de Rodes.

Al litoral hi predominen els sectors de costa alta, articulats amb petites platges i cales. La riquesa de formes, colors i textures és molt alta, en correspondència amb la diversitat geomorfològica i de formes de vida vegetal i animal. Hi destaquen la punta del cap de Creus i el seu far, un indret posseïdor d'una gran força simbòlica i escenari de la pel·lícula *The light at the edge of the world*.

La influència marina disminueix a mesura que s'avança cap a l'interior. En els paratges menys transformats per l'acció turística, les bosquines i els matollars conviuen amb construccions de pedra seca, monuments megalítics, forns de calç i antigues explotacions mineres, testimonis de la presència humana secular i d'activitats pretèrites avui gairebé desaparegudes.

Els afloraments de roca, uns sòls magres i els pendents rostos van imposar importants restriccions a l'activitat agrícola que només van poder ser evitades amb el tenaç esforç de moltes persones en la construcció de petites terrasses agrícoles, aprofitades per al conreu d'espècies llenyoses com l'olivera i la vinya. Aquesta última gairebé havia desaparegut del paisatge del cap de Creus, però darrerament s'ha tornat a implantar en alguns paratges a l'empara de la producció de vins de qualitat.

Els incendis forestals han estat un dels principals agents modeladors del paisatge del cap de Creus dels últims

>> El Pirineu nevat és un teló de fons dels paisatges de la plana empordanesa. En primer terme, el poble de Pals. FOTO: JORDI PUIG.

anys. La seva recurrència i la gran extensió que afecten es veu afavorida per una matriu paisatgística dominada per la vegetació arbustiva, que recobreix grans extensions.

El cap de Creus ha despertat l'interès d'artistes procedents de les més diverses disciplines: Josep Maria de Sagarra, Pere Coromines, Carles Rahola, Narcís Comadira, Josep Pla i els germans Pichot s'han inspirat, per a les seves manifestacions artístiques, en alguns dels elements del paisatge d'aquesta zona. Va ser Salvador Dalí, però, qui va transcendir la dimensió artística fins a canviar la visió que hom pot tenir del paisatge del cap de Creus. Segons Josep Pla, el pintor empordanès havia arribat a «dibuixar i sintetitzar l'esperit del paisatge».

L'Empordanet-Baix Ter

També segons Josep Pla, des del Pedró de Pals es divisa «el millor paisatge de Catalunya». La frase és rotunda, segurament excessiva. El territori de l'Empordanet ha estat massa vegades maltractat des que el genial escriptor palafrugellenc es meravellà del paisatge que oferien els camps d'arròs de Pals i els nobles masos, amb el Montgrí com a teló de fons.

El riu Ter ha modelat a l'Empordanet una extensa plana al·luvial on la fertilitat dels sòls i la disponibilitat d'aigua per al reg ha permès el desenvolupament d'un variat mosaic agrícola. El paisatge de la plana contrasta amb les formes suaus dels petits turons interiors a l'entorn d'Ullastret, Serra de Daró o Forallac, i especialment amb la serra del Montgrí, el perfil que presideix el paisatge de l'Empordanet. Al seu peu es troba la vila històrica de Torroella de Montgrí, la qual articula una xarxa formada per una quarantena de nuclis, que configuren un patró de poblament singular i característic.

Els contrastos morfològics i cromàtics entre la plana i la muntanya, el mar i la terra, els rius i els camps de conreu, constitueixen encara un important valor

El pla de Girona és una unitat de paisatge bàsicament urbana, i la ciutat, per definició, és un espai de socialització, d'intercanvi de béns i d'idees entre persones

estètic del seu paisatge. A primera línia de costa, tot i els excessos comesos pel desenvolupament de l'activitat turística, encara hi resten paisatges singulars, com cordons de dunes, sectors de maresma i vàries zones humides. Per tal de preservar el conjunt de valors ecològics i paisatgístics s'ha impulsat la creació del Parc Natural del Massís del Montgrí, Illes Medes i Baix Ter, el qual està actualment en procés d'aprovació.

Pla de Girona

El pla de Girona està situat a l'extrem septentrional de la depressió de la Selva, pràcticament al centre de la demarcació de Girona, en una zona de contacte entre cinc de les grans unitats de relleu de Catalunya. La presència del sistema urbà de Girona dota aquest espai d'unes característiques paisatgístiques pròpies que el diferencien de la resta del paisatge de la plana selvatana. El fet urbà i els processos territorials que en deriven són, doncs, les principals justificacions paisatgístiques de la individualització del pla de Girona, que abraça, ja sigui totalment o parcialment, un total de 14 municipis.

L'espai central del pla s'estructura al voltant de la ciutat de Girona. A la cruïlla dels rius Onyar, Ter, Galligants i Sant Miquel, Girona ha crescut en onades successives i ha anat guanyant terreny en detriment de la plana agrícola.

El mosaic agroforestal que s'estén des de la ciutat de Girona fins a endinsar-se a la depressió de la Selva és, sens dubte, un paisatge de gran valor i bellesa estètica; un conjunt de camps de conreu i de boscos situats al llarg i ample d'un terreny suaument ondulat, solcat per diversos rierols que desemboquen majoritàriament al riu Onyar.

Els valors estètics del pla de Girona no es limiten a la plana agroforestal, sinó que engloben també part del que és estrictament sòl urbà, en especial tot el Barri Vell de Girona. Els carrers estrets, el pas del riu Onyar, els edificis monumentals, el moviment continu vinculat a la vida pública o l'existència d'un teixit comercial que el dota d'un color especial són un seguit de factors que potencien el valor del paisatge de la Girona antiga, i que la converteixen en un centre de gran importància turística que s'ha anat revaloritzant amb el pas dels anys.

Les obres de regeneració urbana han deixat enrere la vella Girona grisa i fosca per donar pas a una ciutat viva i acolorida. La importància històrica del paisatge del pla de Girona es manifesta la majoria de vegades en forma d'elements puntuals, com esglésies, castells o fins i tot alguns edificis singulars que recorden el passat industrial, com pot ser el cas de les antigues farineres que hi ha dins de la ciutat.

El pla de Girona és una unitat de paisatge bàsicament urbana, i la ciutat, per definició, és un espai de socialització, d'intercanvi de béns i d'idees entre persones. Els carrers, les places o els parcs urbans són espais públics amb un inherent valor social i es fa difícil d'assenyalar-ne punts concrets. Hi destaquen els llocs més concorreguts, com poden ser

>> El camí encimbellat de la muralla ofereix excel·lents vistes de la ciutat i del Pla de Girona. FOTO: JORDI PUIG.

els principals centres comercials, el parc del Migdia de Girona o les recentment «redescobertes» hortes de Salt i Santa Eugènia.

Guilleries

Les Guilleries han estat tradicionalment la frontera natural entre les comarques de la Selva i Osona. Aquestes muntanyes recobertes principalment per vegetació de caràcter mediterrani i distingides per la presència de múltiples fonts i surgències d'aigua han estat el límit de comarques, províncies, vegueries i comtats.

Els paisatges muntanyosos i forestals de les Guilleries, condicionats per un relleu complex amb un gradient altitudinal ben marcat i constants canvis d'orientacions, atresoren una important riquesa florística. Les suredes hi són la comunitat potencial per excel·lència. En els sòls més rics i profunds l'alzinar les substitueix, mentre que a les obagues i a les zones més humides apareixen diverses espècies de caducifolis, especialment rouredes. L'acció antròpica recent ha provocat, a més, la substitució de moltes d'aquestes comunitats per plantacions de pins, castanyers, pollancres o altres espècies de creixement ràpid. Actualment bona part dels aprofitaments forestals es destinen a la campanya de Nadal, ja que de les Guilleries s'extreu una part significativa dels arbres que adornen les llars catalanes.

En aquestes contrades es conserven encara avui dia un bon nombre de llegendes i mites que han atret secularment l'atenció de la població que viu a la perifèria del massís. Bona part d'aquestes llegendes barregen aspectes del paisatge i fenòmens històrics relacionats amb els bandolers i la bruixeria, un còctel sempre atractiu per fer volar la imaginació. D'entre tots els bandolers que han campat per aquests paratges, el més cèlebre és, sens dubte, Joan Sala, àlies Serrallonga. La seva presència, que tants maldecaps causà a les autoritats del segle XVII, és aprofitada avui en la promoció turística del paisatge. A banda de la visió un xic folklòrica de bandolers i

>> ***Aquest paisatge muntanyós i forestal és característic de les Guilleries.***
FOTO: JOAN CARLES CODOLÀ.

bruixeria, el patrimoni religiós i simbòlic complementa un ric paisatge natural.

A la perifèria de les Guilleries es troben els pocs espais que han estat àmpliament transformats per l'activitat humana. El principal municipi és Sant Hilari Sacalm, que hom pot considerar la capital de les Guilleries. A l'extrem meridional hi ha la vila d'Hostalric, amb un recinte emmurallat notable i amb un paisatge que s'obre ja a la Selva marítima. A l'extrem nord-oriental hi ha la vila d'Anglès, en un espai de transició entre la plana selvatana i les muntanyes.

Valls d'Olot

Les valls d'Olot gaudeixen d'un paisatge molt heterogeni que és afavorit per la configuració d'un relleu estructurat en serres que encerclen petites valls, per la petjada que hi ha deixat l'activitat volcànica quaternària i per l'ocupació humana del territori al llarg dels segles. En pocs quilòmetres és possible passar de relleus fracturats i de forts pendents a planes gairebé perfectes. En poca distància les denses àrees boscoses deixen pas als cràters volcànics, als espais agrícoles en plena activitat o a una zona urbanitzada força extensa i ininterrompuda com la d'Olot i les seves rodalies.

A les valls d'Olot es troba la regió volcànica més ben conservada de tota la península Ibèrica. Quaranta edificis volcànics i més de vint colades de lava són el testimoni geològic i paisatgístic més notori de les erupcions de materials magmàtics. Els seus elements més destacats, des d'una perspectiva tant geològica com visual, són els cràters dels volcans Santa Margarida, Croscat, Montsacopa i Garrinada, a més de la colada basàltica sobre la qual s'assenta el poble de Castellfollit de la Roca. Altres edificis volcànics, encara que no tan espectaculars i en un nombre més baix, es localitzen també a les valls dels rius Brugent i Llémena.

Una de les característiques més remarcables del paisatge olotí és la densa coberta forestal que recobreix els vessants de les serres. A les zones més bai-

xes i orientals –Mieres, Santa Pau i la vall d'Hostoles–, hi predomina l'alzinar litoral. L'alzinar muntanyenc, bosc de transició cap als boscos caducifolis, és molt abundant i es localitza als solells de les serres de Finestres, del Corb i de Sant Julià. A més de l'alzinar muntanyenc hi són força esteses les rouredes submediterrànies de roure martinenc i també les rouredes humides i els boscos mixtos de roure pènol, freixe, auró blanc i til·ler que es troben al pla d'Olot. Als sectors obacs es desenvolupen les fagedes amb boix; a part de les fagedes acidòfiles, com la d'en Jordà, que es fan sobre basalts i gredes, en llocs planers.

A les zones més planeres hi predomina l'espai agrícola, dedicat fonamentalment a les produccions farratgeres, i més específicament al blat de moro. És el que succeeix a les cubetes de Mieres i de Santa Pau, a la Vall de Bianya, a les terrasses sedimentàries del Fluvià aigües avall de Castellfollit i, sobretot, a la Vall d'en Bas, on la primacia de les explotacions agroramaderes mecanitzades és absoluta i es manté un paisatge homogeni i endreçat, solcat per masos i per petits nuclis habitats, entre els quals és possible resseguir el curs del riu Fluvià i altres cursos tributaris menors a partir de la sanefa de vegetació de ribera que els voreja.

Si hi ha hagut algun indret on el paisatge ha deixat la seva petjada en les expressions artístiques més diverses, aquest es troba a les valls d'Olot. En el camp de la pintura els paisatges d'aquesta zona van agafar una dimensió nacional amb l'impuls de l'escola de pintura paisatgística que van encapçalar els germans Vayreda i Josep Berga. L'escola d'Olot es va identificar amb els trets propis del paisatge olotí, un espai rural gairebé idíl·lic. Entre els paisatges més representats destaquen els prats de la Moixina, la Vall d'en Bas i l'omnipresent puig de Santa Magdalena.

Valls del Freser

Les valls del Freser destaquen pel valor estètic del paisatge d'alta i mitjana muntanya. Al nord, a la carena fronterera amb França, hi sobresurt el Puigmal (2.910 m), i més al sud el Taga s'aixeca imponent sobre el poble de Ribes de Freser, amb la seva silueta massissa i inconfusible visible des de molts punts de la comarca.

El treball erosiu del glaç i les aigües corrents van modelar l'aspecte actual del relleu de les valls, i hi van crear profunds engorjats com els oberts pels rius de Núria i el Freser, aigües amunt de la seva confluència, i també comes en els sectors més elevats.

Una característica del paisatge de l'alta muntanya és la seva gran variació estacional. Recobert de neu a l'hivern, verdeja intensament a l'estiu, mentre que, a la tardor, amplis sectors de les valls ofereixen una gran varietat de tons ocres.

Al centre de les valls s'aixeca el santuari de Núria, un lloc de pelegrinatge des del començament de l'edat mitjana, encara que l'edifici actual es va construir en el primer quart del segle XX. Els primers esquiadors hi van arribar també a principi del segle passat. En l'augment de visitants hi tingué molt a veure la inauguració del tren cremallera que uneix Ribes de Freser amb Núria. L'obra, iniciada el 1928 i finalitzada el 1931, permeté salvar els més de 1.000 metres de desnivell entre Ribes i Núria en poc més de 12 km, fet que va popularitzar el paisatge de la vall de Núria.

Si hi ha hagut algun indret on el paisatge ha deixat la seva petjada en les expressions artístiques més diverses, aquest es troba a les valls d'Olot

Tot i la tendència general de despoblament de les àrees de muntanya, la majoria dels pobles s'han mantingut, i alguns fins i tot creixen en nombre d'habitants. Ambdós fenòmens no s'entendrien sense l'augment de la construcció de segones residències. Amb tot, l'assentament humà s'agrupa principalment, però no exclusivament, al fons de les valls, amb una població, tot i això, reduïda. A la vora dels cursos fluvials principals és on es concentren la major part de nuclis urbans, urbanitzacions i infraestructures lineals, que representen menys de l'1% de la superfície total de les valls del Freser, un percentatge molt baix en comparació amb la mitjana de les comarques gironines.

Els petits nuclis de població dispersos pels vessants de les muntanyes estan integrats harmoniosament en el paisatge de les valls, i a més disposen d'elements amb un destacat valor històric, com les

L'esquarterament territorial de la Costa Brava va ser tan intens des del començament (dècades 1950 i 1960) que ara qualsevol nova hectàrea d'espai construït implica l'engrandiment de les taques d'urbanització ja creades

petites esglésies romàniques de Sant Víctor de Dòrria, Sant Esteve de Pardines, Sant Vicenç de Planoles i Sant Jaume de Queralbs, entre d'altres.

Costa Brava

La unitat de paisatge Costa Brava abasta des de les muntanyes de Begur fins a s'Agaró, un tram de costa que es pot considerar representatiu del paisatge característic de les costes retallades, on badies i platges més o menys llargues alternen amb els espadats rocosos i les estretes cales.

La dinàmica actual del paisatge de la Costa Brava centre tendeix a seguir les tendències de canvi implantades en els darrers decennis. L'ampliació superficial de l'espai artificialitzat, tot i que desigual geogràficament –entre les distintes poblacions– i temporalment, ha revertit en una permanent fragmentació del mosaic paisatgístic. Inicialment, l'espai artificialitzat es concentrava en els nuclis urbans i urbanitzacions poc extenses localitzades en zones molt concretes (s'Agaró, Platja d'Aro, Sant Antoni de Calonge, la Fosca de Palamós), mentre que actualment el mosaic paisatgístic reflecteix a la perfecció la dinàmica territorial definida com a «ciutat difusa». La frontera nítida que separava l'espai construït i el camp, on les masies eren les úniques edificacions que es localitzaven a l'interior de les grans masses forestals, s'ha fos davant l'explosió de l'espai edificat en el conjunt del territori. L'esquarterament territorial va ser tan intens des del començament (dècades 1950 i 1960), que avui dia qualsevol nova hectàrea d'espai construït implica l'annexió, l'engrandiment de les taques d'urbanització ja creades, amb la qual cosa augmenta igualment la superfície artificialitzada, però no el nombre de fragments que esmicolen la matriu territorial. Aquests millors resultats tampoc han d'amagar l'afectació ambiental i paisatgística que genera el continu creixement d'espai artificialitzat arreu. L'ampliació actual dels nuclis urbans es produeix tant per encabir la població immigrant que ve a treballar a la costa com per seguir acollint els establiments, tant de primeres com de segones residències. Cal recordar que les preferències segueixen essent les ubicacions dins el nucli tradicional i prop de mar o bé en urbanitzacions en els vessants de muntanya, sobretot en els orientats cap al mar. Destaca la influència de l'estructura física del territori com a condicionant d'algunes pautes de localització del creixement urbanístic. Per una banda resulta obvi el paper d'atracció que té la línia de costa, l'escassetat de la qual provoca el seu màxim aprofitament mitjançant un creixement extremadament vertical, amb edificis pantalla. Pel que fa als patrons urbanístics seguits en espais allunyats del mar, el creixement manifesta, dins de cada municipi, una certa preferència pels vessants que conformen les principals conques visuals del territori.

Cal destacar que la urbanització ha seguit ritmes i processos territorials diferents, depenent de les polítiques municipals, tot i que hi ha pautes que es poden generalitzar. Així, entre Calonge, Castell – Platja d'Aro i Santa Cristina d'Aro, tot i la tendència a consolidar la franja costanera, les urbanitzacions, sobretot de baixa densitat, han tendit a ocupar els vessants interiors d'orientació sud amb conques visuals sobre la façana marítima. El procés ha esquitxat amb un creixement difús les muntanyes costaneres i ha fragmentat les zones boscoses amb un urbanisme poc o gens controlat i de normatives molt qüestionables. En canvi, a la zona nord, des del sud de Begur fins al sud de Palamós, les urbanitzacions s'han concentrat en la franja estrictament costanera, i en els vessants interiors els desenvolupaments urbanístics han estat petits i bastant controlats, de manera que les muntanyes adjacents als nuclis de Mont-ras, Vall-llobrega i Palamós han quedat gairebé lliures de grans conjunts urbanitzats.

Josep Pintó, Xevi Miquel, Josep Gordi, David Pavón, Albert Llausàs, Narcís Sastre i Carolina Martí *(Secció de Geografia de la Universitat de Girona)*

Anna Crous
(ATC-SIG, consultoria ambiental)

>> Aigua-xelida és un bon exemple de contrastos: els pins, l'aigua, la roca i les cases. FOTO:JORDI PUIG.